

Tussen Graetheide en Heeswater Nieuw zicht op de bandkeramische bewoningsgeschiedenis van de Caberg bij Maastricht (NL)

Ivo VAN WIJK & Lucas MEURKENS

Samenvatting

Het onderzoek naar resten van de vroegneolithische bandkeramische cultuur kent een lange geschiedenis in Nederland. Al in 1924 werden op de *Caberg* de allereerste bandkeramische vondsten van ons land door pastoor Kengen gemeld. Deze vondsten bleven niet op zichzelf staan en in de loop der jaren werden meerdere vondsten en nederzettingsterreinen op en rond de *Caberg* aangetroffen. Deze bleken een belangrijk deel uit te maken van een groep nederzettingen die in de toekomst bekend zou worden onder de naam Heeswatercluster. De afgelopen twee jaar hebben op het *Lanakerveld*, een 184 ha groot gebied dat door de gemeente Maastricht ontwikkeld gaat worden ten behoeve van woningbouw en lichte industrie, verscheidene onderzoeken plaatsgevonden die niet alleen nieuw licht werpen op de bewoningsgeschiedenis van de *Caberg*, maar tevens relevant zijn voor het bandkeramisch onderzoek in het Heeswater- en Graetheidecluster.

Trefwoorden: Limburg (NL), vroeg neolithicum, bandkeramiek, *Caberg*, lösszone, grafveld, nederzettingen.

1. Inleiding

In Nederland is de bandkeramiek met name bekend door een cluster nederzettingen die onderzocht is op het zogenaamde Graetheideplateau¹. Bekende vindplaatsen hier zijn Geleen, Sittard, Beek, Stein en Elsloo. In Elsloo is naast een nederzetting ook een grafveld opgegraven. De meeste onderzoeken zijn verricht in de naoorlogse jaren, voornamelijk door professor Modderman van de Universiteit Leiden (Sittard, Stein en Elsloo), alsmede door de Groningse professor Waterbolk (Geleen). In de loop van de jaren zeventig en tachtig werd het, althans in het veld, stiller rond de bandkeramiek. Modderman had zijn onderzoeksterrein verlegd naar Zuid-Duitsland en beroepsmatig gebeurde er weinig meer dan af en toe een vondstcontrole of een kleinschalige noodopgraving. Wél bleven de amateurs actief. De academische terughoudendheid veranderde weer in directe betrokkenheid toen in 1990-1991 vanwege stadsuitbreiding op het Janskamperveld in Geleen een vrijwel compleet nederzettingsterrein opgegraven moest worden (Van de Velde, 2007). In 2000 werd bij Beek een deel van een kleine, laat-bandkeramische nederzetting onderzocht (Van de Velde & Bakels, 2002) en vonden twee noodonderzoeken plaats in de nederzetting van Sittard (Van Wijk, 2001). Laatst-genoemde vier opgravingen werden uitgevoerd door de Universiteit

Leiden. Het onderzoek heeft voornamelijk de bewoningsgeschiedenis van het Graetheidecluster inzichtelijker gemaakt en de rijkdom in deze regio aangetoond. Ondanks deze rijkdom zijn de eerste bandkeramische vondsten in Nederland echter niet gedaan op de *Graetheide* maar op de *Caberg* bij Maastricht. Deze vondsten behoren tot een ander nederzettingen-cluster dan het Graetheidecluster. Deze staat bekend onder de naam Heeswatercluster en omvat ook een groot aantal Belgische vindplaatsen².

2. Bandkeramiek op de Caberg

Archeologisch onderzoek op de *Caberg* bij Maastricht kent een lange geschiedenis en is niet beperkt geweest tot het vroege neolithicum. Door de aanleg van de Zuid-Willemsvaart kreeg het *Caberg*plateau in het begin van de 19de eeuw bekendheid als vindplaats van fossielen. Beroemd is de vondst van een nu helaas verloren geraakte kaak van een mens(achtige) in 1823, die zelfs de aandacht trok van de bekende Engelse geoloog Charles Lyell (Roebroeks, 1985). Systematisch onderzoek naar paleolithische vindplaatsen op de *Caberg* liet echter tot het eind van de 20ste eeuw op zich wachten toen een aantal midden-paleolithische vuursteenconcentraties in de Belvédèregroeve werden onderzocht door de Universiteit Leiden.

¹ Zie ook Van Wijk & Van de Velde, 2007, voor een overzicht van LBK onderzoek in Nederland van de afgelopen 10 jaar.

² Graetheidecluster benoemd door Modderman (1970) en het Heeswatercluster door Bakels (1982 en 1987).

Naast paleolithische vondsten werden in 1924 de eerste aantoonbare resten van de bandkeramische cultuur op Nederlands grondgebied gevonden³. Op de melding volgt al in 1925 een opgraving door het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) onder leiding van dr. J. H. Holwerda. Deze opgravingen liepen met onderbrekingen door tot in 1934⁴.

Het onderzoek door het RMO richtte zich op twee locaties. Ter hoogte van de splitsing van de Brusselseweg en de Postbaan werd een grachtensysteem van een zogenaamd *Erdwerk* verkend. Uit de verschillende grachten werd maar een beperkte hoeveelheid

vondstmateriaal verzameld. Het materiaal dateert zowel uit de Lineaire Bandkeramiek (LBK) als uit het midden- en/of late neolithicum en de datering van het grachtensysteem staat daarom niet onomstotelijk vast. Duidelijk is wel dat zich in de directe nabijheid van het grachtensysteem kuilen bevonden met bandkeramisch vondstmateriaal. Daarnaast werden er sporen uit de metaaltijden gevonden. Ongeveer 500 meter ten zuiden van het *Erdwerk* werden door Holwerda een aantal sleuven gegraven op het terrein « De Waal ». Ook hier werden sporen van bandkeramische bewoning aangetroffen. Op basis van het versierde aardewerk lijkt de bewoning hier beperkt te zijn geweest tot de jonge bandkeramiek.

Op geen van beide door het RMO onderzochte terreinen zijn duidelijke sporen van bandkeramische huisplattegronden herkend. Deels zal dit te wijten zijn aan de toen heersende gedachte dat de bandkeramiekers niet in huizen woonden, maar in hutkommen. De met huisafval gevulde kuilen, die vaak aan weerszijden van de daadwerkelijke huisplattegronden worden aangetroffen, werden als zodanig geïnterpreteerd.

De eerste bandkeramische huisplattegronden op de *Caberg* werden eind jaren '80 van de vorige eeuw herkend tijdens opgravingen door het toenmalige

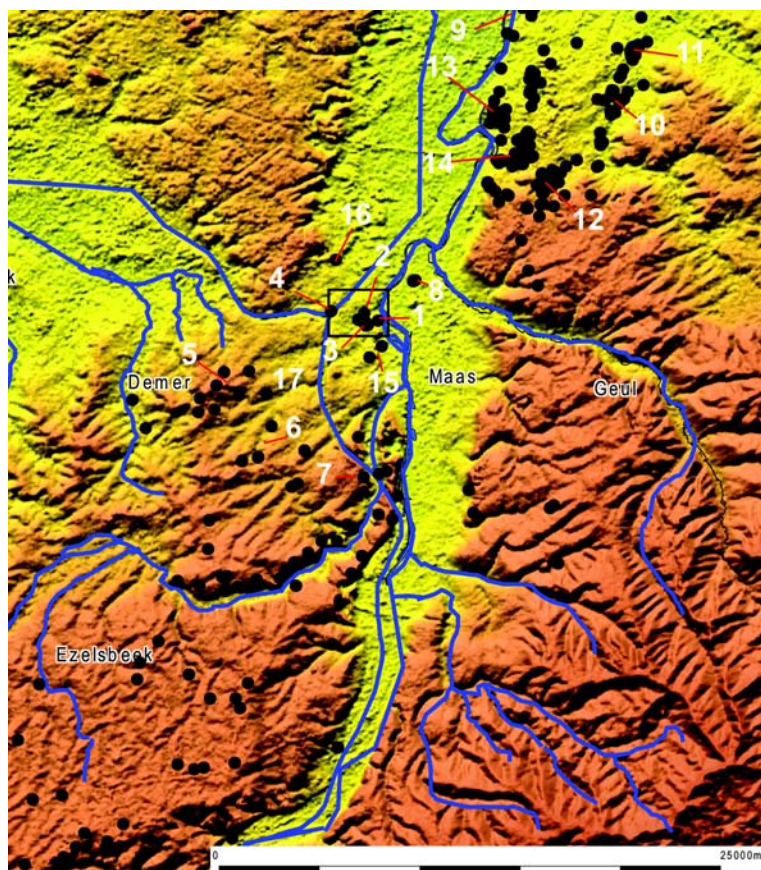
³ In dat jaar kwamen in één van de leemgroeves op de *Caberg* aardewerk en vuurstenen werktuigen te voorschijn die door de groeve-eigenaar ir. P. Marres via pastoor Kengen werden voorgelegd aan de conservator archeologie van het Bonnefantenmuseum in Maastricht, dr. Goossens (1925). Aan hem komt de eer toe als eerste in Nederland de 'bandkeramiekcultuur' herkend en in druk vermeld te hebben.

⁴ De opgravingen zijn nooit uitvoerig gepubliceerd (zie Disch, 1969, 1972; Thanos, 1994). Hetzelfde geldt ook voor een kleinschalige opgraving in 1984 aan de rand van de *Belvédère*groeve die zelfs nooit is gepubliceerd.

⁵ Zie Jadin *et al.*, 2003 voor een gedetailleerde kaart van de Belgische vindplaatsen binnen dit cluster.

Fig. 1 — In de tekst genoemde LBK vindplaatsen van het Graetheide- en Heeswatercluster⁵.

- 1: Maastricht - *Belvédère*,
- 2: Maastricht - *Klinkers*,
- 3: Maastricht - *Oud-Caberg*,
- 4: Lanaken - *Briegdendok* (B),
- 5: Rosmeer (B),
- 6: Vlijtingen (B),
- 7: Eben-Emael (B),
- 8: Borgharen,
- 9: Nattenhoven,
- 10: Geleen,
- 11: Sittard,
- 12: Beek,
- 13: Stein,
- 14: Elsloo,
- 15: Maastricht - *Cannerberg*,
- 16: Lanaken - *Molenweide* (B),
- 17: Waltwilder (B).

Instituut voor Prehistorie van de Universiteit Leiden in de groeve *Klinkers* (Theunissen, 1990). De vindplaats bevindt zich ongeveer een kilometer ten noorden van het door Holwerda opgegraven *Erdwerk* en bevatte (delen van) vier bandkeramische huisplaatsen. Het zwaartepunt van de bewoning lijkt net als op het terrein « De Waal » in de jonge bandkeramiek te liggen, namelijk fasen 2C en 2D. Na het onderzoek in de groeve *Klinkers* hebben geen grootschalige opgravingen van bandkeramische nederzettingen op de *Caberg* meer plaatsgevonden. Wel werd eind jaren '90 van de vorige eeuw een aantal bandkeramische kuilen met aardewerk uit de oudere bandkeramiek (fase 1B) gedocumenteerd bij de bouw van een winkelcentrum aan het Sint-Christoffelplein in de wijk *Oud-Caberg* (Dijkman, 2000). Dit benadrukt dat ook in druk bebouwde arealen binnen de gemeente nog sporen uit deze (en andere) periodes verwacht mogen worden.

De uitzonderlijke potentie van de *Caberg* voor deze periode is duidelijk geworden door het karterend onderzoek van RAAP in het plangebied *Lanakerveld* (Roymans & Van Waveren, 2002). Met behulp van boringen en oppervlaktekarteringen is een groot aantal bandkeramische vindplaatsen gedefinieerd. Op basis van de oppervlaktekartering, het booronderzoek en het daarna door Archol (Meurkens & Van Wijk, 2008) uitgevoerde proefsleuvenonderzoek kunnen in ieder geval negen bandkeramische vindplaatsen, waaronder een grafveld, in het plangebied worden aangewezen⁶. De resultaten van dit laatste onderzoek zullen in dit artikel uitvoeriger worden behandeld.

⁶ Het gaat hier om de volgende door RAAP genummerde vindplaatsen: 2, 13, 19, 20, 23, 24, 53, 58, 77 en 78 en de door Archol gedefinieerde vindplaats 123 (grafveld). Vindplaatsclusters (i.e. 2/19/20/23; 13/53 en 77/78) zijn als één vindplaats gerekend.

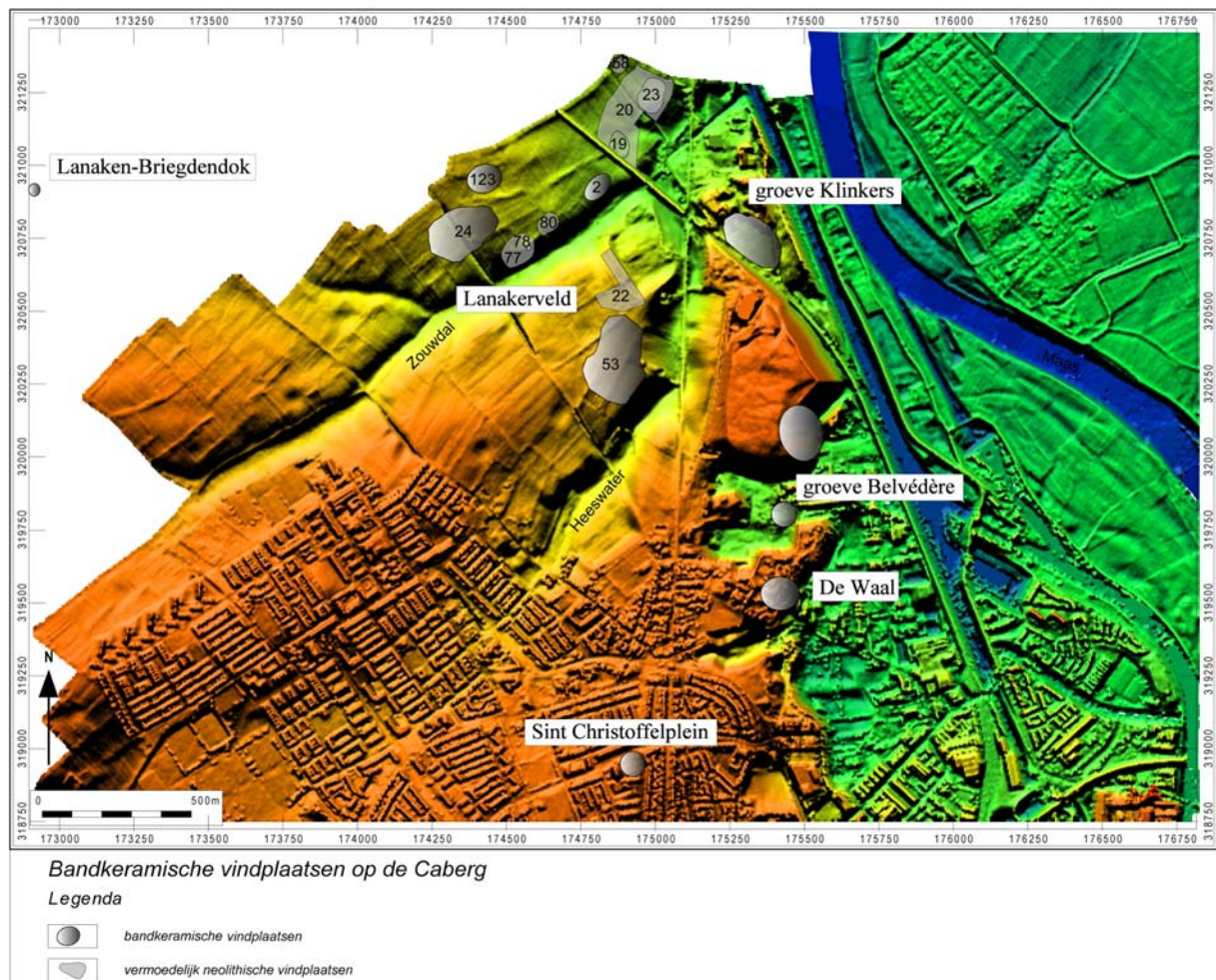

Fig. 2 — Archeologische onderzoeken op de *Caberg* bij Maastricht (NL).

3. Heeswatercluster

De bandkeramische nederzettingen op de *Caberg* behoren tot een cluster nederzettingen die grotendeels uit Belgische vindplaatsen bestaat, het zogenaamde Heeswatercluster. Binnen de gemeente Maastricht heeft slechts één andere locatie, op de *Cannerberg* in het zuidwesten van de gemeente bandkeramisch materiaal opgeleverd (Bakels, 1982). Op de werden grondsporen en vondstmateriaal aangetroffen, die wijzen op de aanwezigheid van vermoedelijk twee nederzettingsterreinen. Op basis van het versierde aardewerk en een dissel van het type I (Bakels, 1987) is de bewoning vooralsnog in fase 2C/D te dateren.

De dichtstbijzijnde Belgische LBK vindplaatsen waar onderzoek plaatsgevonden heeft zijn Lanaken - *Briegdendok* (Jadin *et al.*, 2003) en Lanaken - *Molenweide*⁷ vlak over de grens en de op enkele kilometers ten zuiden en westen van het plangebied gelegen vindplaatsen Rosmeer - *Staberg*, *Waltwilder*, *Vlijtingen - Kayberg* en Eben-Emael - *Int' les Deux Voyes* (Jadin *et al.*, 2003). De vindplaats Lanaken - *Briegdendok* kon tijdens werkzaamheden aan het Albertkanaal deels onderzocht worden. Er werden twee huisplattegronden en acht kuilen blootgelegd (Lauwers, 1984). Ook in Eben-Emael zijn twee huisplattegronden met geassocieerde kuilen opgegraven (Close *et al.*, 1997). In beide gevallen was echter duidelijk dat een deel van de vindplaats door werkzaamheden/groeveontginningen vernietigd was. Te *Waltwilder* heeft alleen een karterend en geofysisch onderzoek plaatsgevonden. De grote hoeveelheid typisch bandkeramisch nederzettingafval, die door amateurarcheologen is verzameld, wijst op een relatief grote bandkeramische nederzetting⁸. Uitgebreider onderzoek vond plaats op de vindplaatsen bij *Vlijtingen* en *Rosmeer*. In *Vlijtingen* is een kleine uitsnede van een bandkeramische nederzetting onderzocht. In de verspreide paalkuilen werden zes huisplattegronden onderscheiden. Daarnaast zijn een vijftigtal kuilen onderzocht. Het aardewerk is met name te dateren in de jonge fase (Marichal *et al.*, 1987). Op de *Staberg* bij *Rosmeer* werd ongeveer één hectare van een bandkeramische nederzetting onderzocht, waarbij de plattegronden van minstens 14 huisplattegronden werden blootgelegd. Afgaande op de vorm van de huisplattegronden zijn beide fasen vertegenwoordigd (Roosens, 1962).

⁷ Hier heeft zeer recent een proefsleuvenonderzoek door ARON bv plaatsgevonden waarbij neolithische sporen en bandkeramisch aardewerk zijn aangetroffen.

⁸ Mondelinge mededelingen Hans Lemmens, Max Klasberg en RAAP. Verdere berichtgeving op Zolad.be.

De door BAAC uitgevoerde opgravingen op het Belgische deel van het bedrijventerrein Europark dat aansluit op het *Lanakerveld* hebben gezien de rijkdom aan vindplaatsen op het Nederlandse deel opmerkelijk genoeg nauwelijks sporen uit deze periode opgeleverd. Bandkeramische resten beperkten zich tot enkele losse vondsten waaronder twee dissels (Vanderbeken & Van den Hove, 2008).

4. Onderzoek op het Lanakerveld

Het *Lanakerveld* is een prachtig agrarisch cultuurlandschap gelegen aan de noordwestkant van de *Caberg* tegen het Belgische Lanaken. Dit door droog- en beekdalen (respectievelijk Zouwdal en dal van het Heeswater of Wandal) doorsneden lössplateau is sinds mensenheugenis het toneel geweest van menselijke activiteiten, die gaandeweg steeds nadrukkelijker sporen achtergelaten hebben (Meurkens & Van Wijk, 2008). Midden op de *Caberg* gelegen, lijkt het een centrale rol te hebben gespeeld in de bandkeramische bewoningsgeschiedenis.

4.1. Een eerste inventarisatie

De gemeente Maastricht is van plan een groot deel van het *Lanakerveld* (61 ha) te gaan ontwikkelen. Als gevolg hiervan heeft RAAP een eerste inventarisatie uitgevoerd waarbij ruim 80 vindplaatsen uit de steentijd, Romeinse tijd en middeleeuwen in het 184 ha grote plangebied werden gekarteerd (Roymans & Van Waveren, 2002). Zij karteerden minimaal zeven bandkeramische vindplaatsen (vindplaatsnummers 13, 19, 20, 23, 24, 58 en 77) waarbij het vermoeden werd geuit dat er nog meer bandkeramische vindplaatsen aanwezig zijn die vooralsnog als neolithisch bestempeld worden. Tijdens de tweede stap in het archeologische proces zijn een deel van deze vindplaatsen door middel van proefsleuven gewaardeerd. Daarna zijn bij een archeologische begeleiding van infrastructurele werkzaamheden nog een drietal bandkeramische huizen aangesneden en heeft er zeer recent bij wijze van proef een magnetometer-survey plaatsgevonden⁹.

4.2. Bandkeramiek in de proefsleuven

Tijdens het door Archol uitgevoerde proefsleuvenonderzoek zijn meerdere, door RAAP benoem-

⁹ Tijdens de proef bleek dat de bandkeramische graven niet zichtbaar waren maar dat de langskuilen daadwerkelijk (hoewel wazig) in het verkregen beeld te zien waren (Meurkens & Van Wijk, 2008).

de, neolithische of specifiek bandkeramische vindplaatsen gewaardeerd. In totaal kunnen drie onderzochte vindplaatsen (2, 24, 53) nu als bandkeramisch worden aangeduid. Een vierde vindplaats (123), een bandkeramisch grafveld, was oorspronkelijk niet gekarteerd maar werd ontdekt tijdens het proefsleuvenonderzoek. De vindplaatsen zijn als volgt te karakteriseren:

4.2.1. Vindplaats 2 – bandkeramische nederzetting

Deze vindplaats leverde enkele bandkeramische kuilen en paalsporen op (fase 1D-2B). Er is geen sprake van een dichte sporenspreiding en de sporen lijken vooralsnog niet in verband te liggen. Er is dus geen sprake van een voor de bandkeramiek typische structuur met bijbehorende langskuilen. Naar ver-

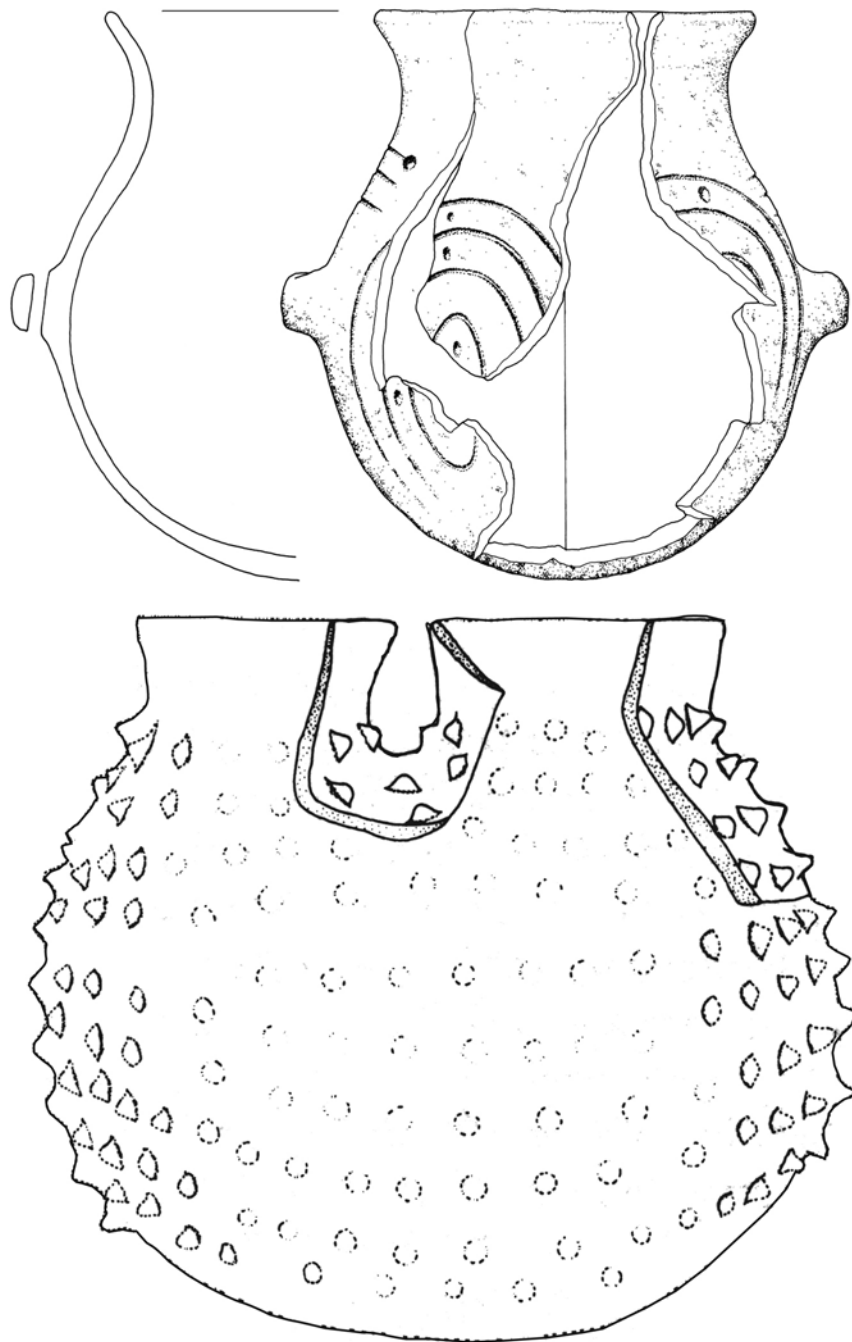

Fig. 3 — Flesvormige potten van vindplaats 24 en Maastricht - *Klinkers* (Theunissen, 1990; schaal: 1/2).

wachting maken de aangetroffen sporen deel uit van een bandkeramische nederzetting. Het is echter onduidelijk of deze aansluit bij de verwachte nederzetting ten noordoosten van de spoorlijn (vindplaats 19, 20 en 23) of dat deze deel uitmaakt van een mogelijk meer naar het zuidwesten gelegen nederzetting die aan de rand van het Zouwdal is gelegen (vindplaats 77 en 78).

Het meest opvallende element in het vondstmateriaal uit deze vindplaats is een spits van gebandeerde Simpelveld-vuursteen (Van Hoof, 2007). Niet alleen de vuursteensoort is opvallend voor de LBK, maar ook de vorm. Het is namelijk een symmetrisch driehoekige spits waarbij de top in het verlengde ligt van de ribben van het aanwezige afslagnegatief. Meestal zijn bandkeramische spitsen asymmetrisch en ook asymmetrisch op de kling gemaakt. Voorbeelden van symmetrische spitsen zijn echter wel uit bandkeramische context bekend (bijvoorbeeld Elsloo graf 3 [Modderman, 1970: Tafel 124] en de nederzetting Elsloo [Modderman, 1970: Tafel 217]). Andere artefacten van Simpelveld-vuursteen zijn ook bekend uit bandkeramische context (Arora & Franzen, 1987).

4.2.2. Vindplaats 24 – bandkeramische nederzetting

Ongeveer 500 meter ten westen van vindplaats 2 bevindt zich vindplaats 24, welke wordt doorsneden door de Lanakerweg. Bij het aanleggen van de proefsleuven is een deel van een huisplattegrond (type 1b) met bijbehorende langskuilen aangesneden. Het bijbehorende vondstmateriaal duidt op een bewoningsfase in de vroege bandkeramische periode (fase 1C/1D). Verspreid liggende kuilen en paalkuilen suggereren dat elders op de vindplaats meer structuren aangetroffen kunnen worden.

Het bewoonde areaal van deze nederzetting strekt zich vermoedelijk verder uit dan aanvankelijk werd verwacht. Hierop wijzen sporen en vondsten die bij onderzoek naar andere vindplaatsen ten noordwesten, zuidwesten en oosten van vindplaats 24 werden gevonden. De grootte van de nederzetting werd inzichtelijk gemaakt tijdens een archeologische begeleiding enkele tientallen meters ten zuiden van de vindplaats. Bij het uitdiepen van een wegcunet werd hier een drietal huisplattegronden aangesneden waaronder een huis van het type 1a. Er werden - binnen het uitgegraven cunet - geen langskuilen met dateerbaar materiaal aangetroffen, die met het 1a huis geassocieerd kunnen worden. Het voorkomen van een Y-configuratie in het middendeel van het 1a huis wijst echter wel op een datering in de oude fase van de bandkeramiek (Modderman, 1970). De andere twee huizen behoren waarschijnlijk tot het type 1b of 2.

Binnen het vondstmateriaal uit vindplaats 24 bevindt zich een aantal potscherven die een nadere

bestudering verdienen. Het betreft hier een aantal fragmenten van versierde flesvormige potten. De potten hebben een bolle buik waarboven een slanke, hoogopstaande hals is gezet (fig. 3). Flesvormige potten zijn zeldzaam in de Nederlandse bandkeramiek. Van het Graetheide plateau zijn nauwelijks parallellen bekend. In het Duitse verspreidingsgebied van de bandkeramiek zijn ze daarentegen geen onbekende. Toch is van de nabijgelegen bandkeramische vindplaats *Klinkers* eveneens een flesvormige pot bekend. Die laatste is een uniek exemplaar aangezien sprake is van een dubbele flessenhals. De buik van dit exemplaar is versierd met wratten (barbotinewaar; Theunissen, 1990; De Warrimont, 2003).

De langskuilen op vindplaats 24 bleken ook uitzonderlijk rijk te zijn aan steenmateriaal. Eén van de kuilen leverde alleen al 80 stenen op, waaronder 24 (mogelijke) maalsteenfragmenten, een klopsteen, een disselfragment en een stukje rode oker.

4.2.3 Vindplaats 53 – bandkeramische nederzetting

Op de zuidelijke rug van het *Lanakerveld* bevindt zich een derde bandkeramische nederzetting. Deze vindplaats is gelegen op het plateau ten noorden van de Lanakerweg en ten westen van het droogdal van het Heeswater.

In vijf proefsleuven zijn hier in totaal zes bandkeramische huisplattegronden aangesneden, waarbij in alle gevallen één of twee geassocieerde langskuilen aanwezig zijn. Net zoals bij de langskuil op vindplaats 24 is uit deze kuilen een bonte verzameling bandkeramisch huisafval verzameld, bestaande uit aardewerk, vuursteen en natuursteen.

Het diagnostische aardewerk uit de verschillende kuilen geeft een indicatie voor de datering van de verschillende plattegronden. Deze concentreren zich voornamelijk in fase 1C/1D met een uitschieter naar fase 2A/B. Net als bij de opgraving in de groeve *Klinkers* valt op deze vindplaats de losse spreiding van de bandkeramische structuren op.

De westelijke en zuidelijke begrenzing van de nederzetting lijkt door dit proefsleuvenonderzoek vastgesteld te zijn. De noordelijke en noordoostelijke begrenzing zijn echter nog niet duidelijk te trekken. Daar lijken de sporen aan te sluiten bij de reeds door RAAP gekarteerde mogelijk bandkeramische vindplaats 13. In dat geval lijkt er sprake te zijn van een langgerekte strook van bewoning op de zuidflank van het plateau dat wordt begrensd door het dal van het Heeswater.

Binnen het aardewerk dat van deze vindplaats verzameld is bevonden zich enkele fragmenten, die opvielen qua vorm, versiering en typologie. Ten eerste gaat het om enkele randfragmenten van een dunwandige

pot waarvan de onversierde rand is omgeslagen of platgeslagen. Daarnaast zijn fragmenten aangetroffen met een opgelegde stafband waarvan één zelfs met nagelindrukken. Deze zijn ook aangetroffen bij vindplaats 24. Stafbanden komen wel vaker voor in het assemblage van de bandkeramiek. Desalniettemin blijven ze een redelijk vreemde eend in de bijt.

Naast het gebruikelijke versierde LBK aardewerk, zijn op deze vindplaats ook scherven van zogenaamd non-LBK aardewerk aangetroffen (Van de Velde, 2007). Het gaat om enkele scherven Limburger aardewerk (Modderman, 1987). Dit materiaal verschilt aanzienlijk van het bekende, typische bandkeramische

aardewerk, zowel in technologische zin als wat betreft versieringswijze. In plaats van met potgruis verschaalde scherven, is er nu sprake van een organische magering soms afgewisseld met kleine grindjes of kwarts. De scherven zijn in het algemeen reducerend gebakken op een lagere baktemperatuur. De versiering betreft doorgaans visgraatmotieven die in de vorm van lijntjes op de wand van de pot zijn opgezet. Limburger aardewerk is, naast het wat zeldzamer La Hoguette en ander non-LBK aardewerk, de bekende onbekende in het aardewerkassemblage van de bandkeramiek. La Hoguette is met uitzondering van de typesite in Normandië een meer oostelijk verschijnsel en komt

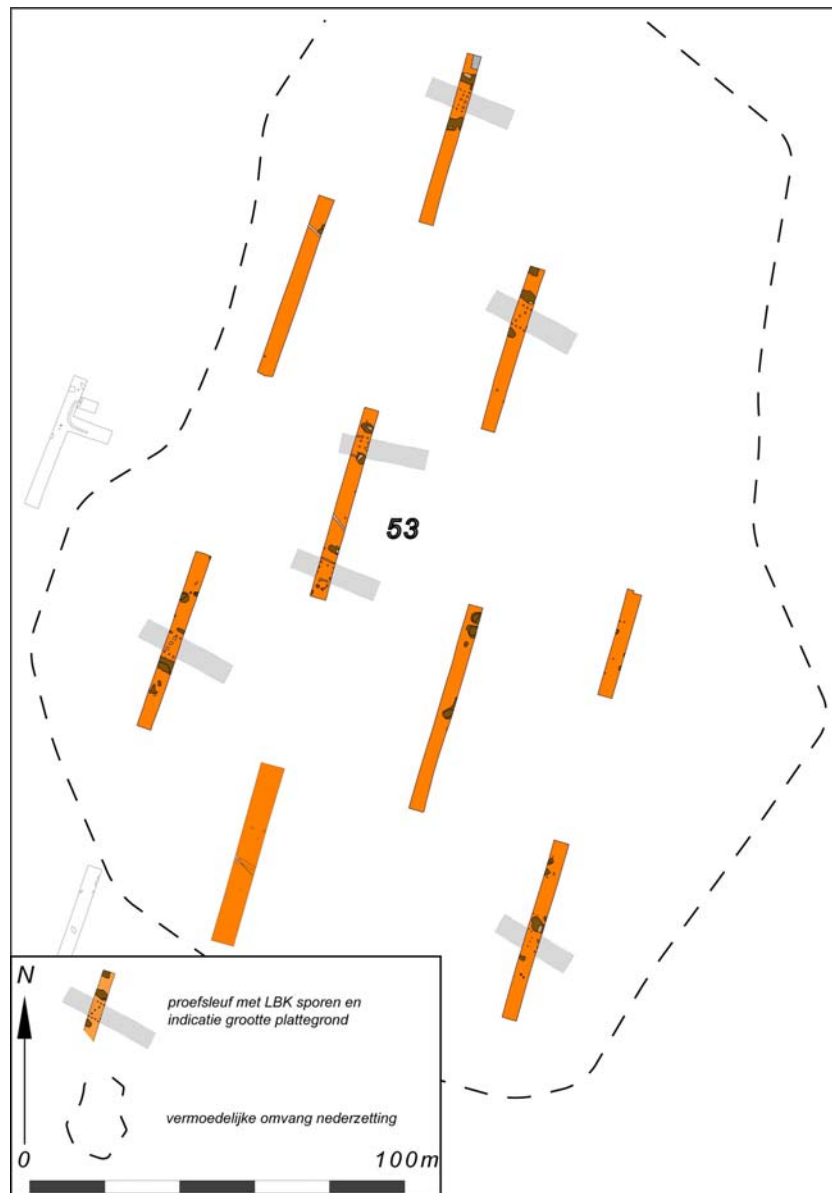

Fig. 4 — Huisplattegronden op vindplaats 53.

ten oosten van de Rijn voornamelijk voor in kuilen van de oudste LBK (in Limburg, de Elzas en Rijn-Moezel en Rijn-Maasgebied mogelijk later). Limburg aardewerk is

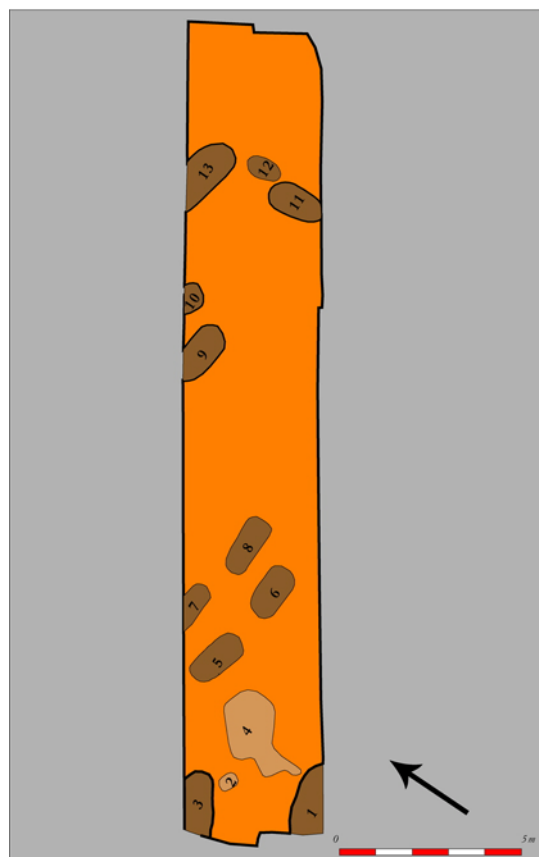

Fig. 5 — Grafkuilen in proefsleuf 68, vindplaats 123.

een meer westelijk verschijnsel. Het komt alleen voor ten westen van de Rijn tot in Noord-Frankrijk. Nederland bevindt zich in de contactzone waar beide soorten aardewerk voorkomen. Limburg en La Hoguette aardewerk worden in het algemeen als representatief beschouwd voor de aan de bandkeramiek gerelateerde *perifere* culturen of groepen. Tot nu toe hebben intensieve speurtochten buiten de lössgordel in Limburg echter slechts enkele geïsoleerde vondsten van deze groepen opgeleverd. Er is niets wat op een echte nederzetting lijkt. Het gaat steeds om een enkele kampplaats met een gering aantal verspreide vondsten: Sweikhuizen (La Hoguette), Kesseleik en Echt - *Annendaal* (LBK-Limburg), zodat de aard van die 'groepen' onbekend blijft¹⁰.

4.2.4. Vindplaats 123 – bandkeramisch grafveld

Het meest in het oog springende resultaat van het proefsleuvenonderzoek betreft de vondst van een elftal bandkeramische grafkuilen ongeveer 150 m ten noordoosten van vindplaats 24. De kuilen zijn afgerond rechthoekig tot ovaalvormig en op één exemplaar na van vergelijkbare grootte. Het grootste deel van de grafkuilen heeft dezelfde oriëntatie, namelijk noordwest – zuidoost. Daarnaast valt op dat de kuilen in kleine groepjes geclusterd zijn. In drie van de elf grafkuilen is vondstmateriaal aangetroffen. In grafkuil 68.12 zijn zes bijgiften gevonden: een groot aantal scherven van een versierd potje (fase 2B of C), een slijpsteen van kwartsiet (256) met een stuk rode oker (257), een platte dissel van basalt (284; type IV), een

¹⁰ Zie o.a. Van Wijk & Van de Velde, 2007 voor een overzicht.

Fig. 6 — Detailfoto van een cluster gepaarde graven.

vermoedelijke vuurslag van vuursteen (285) en een kleine decorticaieafslag (286) van Banholt vuursteen (fig. 7). De objecten lagen geclusterd in twee afzonderlijke groepjes. Een roestkleurige korrelige massa, waarmee dissels en vuurslag bedekt waren is mogelijk te interpreteren als een restant van pyriet (Dohrn-Ihmig, 1983).

Het potje is, op enkele scherven na, grotendeels bewaard gebleven. De versiering is opgezet met over de buik geplaatste banden van dubbel gezette, schuin op de motiefas gestelde kleine streepjes in een rectilineair zigzagmotief dat rond de gehele pot loopt. De rand is eveneens versierd met twee banden van

kleine ingekerfde streepjes. De datering ligt zoals gesteld in fase 2B/C.

Op basis van het versierde potje is dit graf in de jonge bandkeramiek te dateren. Het graf heeft een aanzienlijk aantal grafgiften opgeleverd en is één van de 'rijkere' begravingen die we kennen uit de noordwestelijke bandkeramiek. Hoewel een lijksilhouet in dit graf ontbrak, mogen deze in de andere graven zeker worden verwacht. Van de 66 inhumaties uit Elsloo waren in 22 graven nog een lijksilhouet of tandkapsel bewaard gebleven. Gezien de bijgiften wordt voornamelijk verondersteld dat het hier om een vrouwengraf gaat. Vanwege de geringe grootte van de

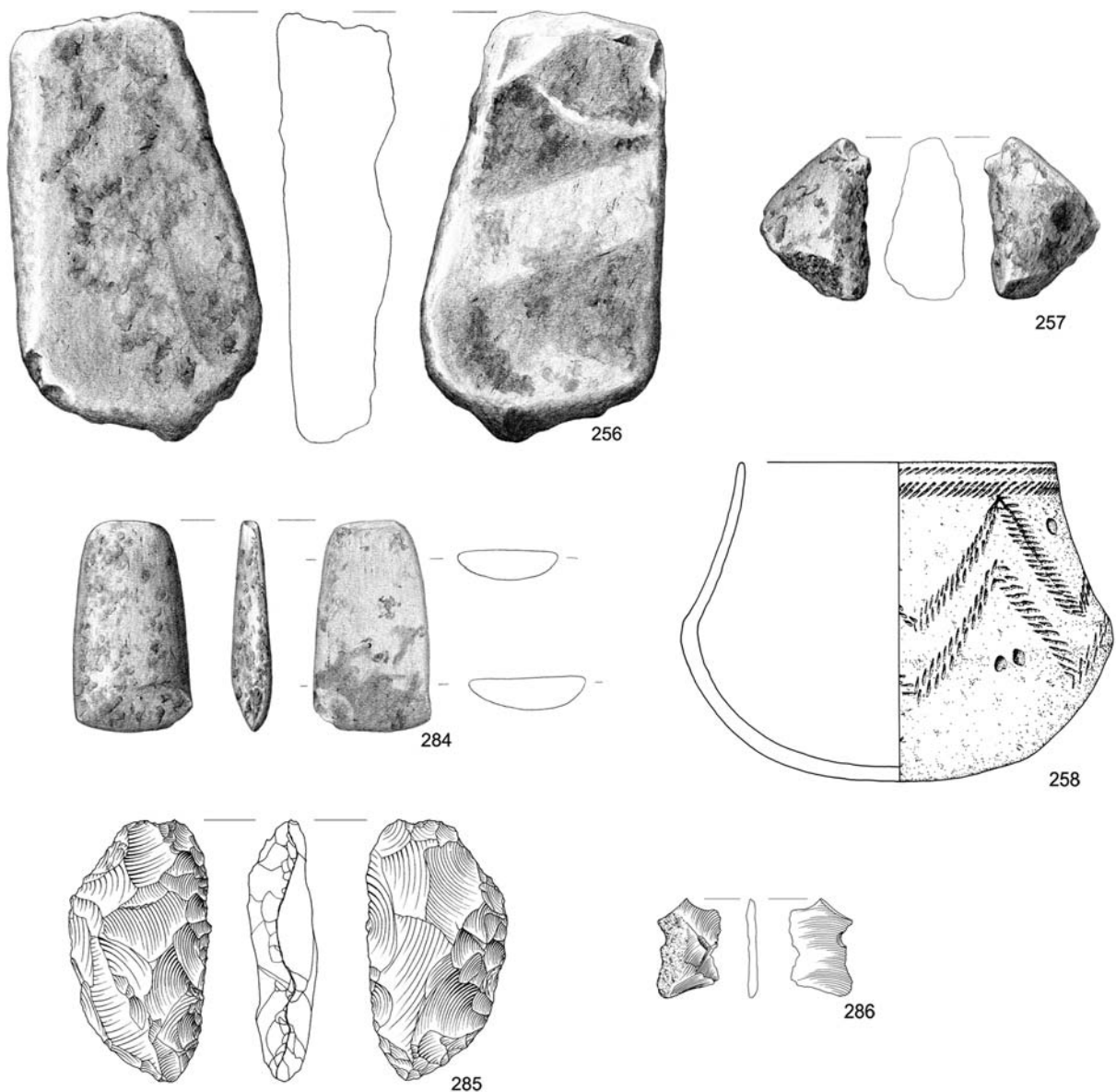

Fig. 7 — Grafinventaris spoor 68.12 (schaal: 1/2).

grafkuil kan wellicht ook aan een kindergraf gedacht worden.

Vindplaats 123 is een voor Nederlandse begrippen uitzonderlijk type vindplaats. Uit Nederland zijn slechts twee andere bandkeramische grafvelden bekend. Het door Modderman opgegraven grafveld van Elsloo (113 graven) en enkele bij grondwerkzaamheden aangetroffen begravingen in Geleen - *Haesselderveld-West* (4 graven) zijn de enige bekende voorbeelden (Modderman, 1970; Vromen, 1982). Ook in aangrenzende gebieden zijn grafvelden uit deze periode zeer zeldzaam. In België kennen we slechts enkele voorbeelden van bandkeramische begravingen, namelijk een crematiegraf uit Hollogne-aux-Pierres (Thisse-Derouette & Thisse, 1952) en een vermoedelijk graf uit Millen (Lodewijckx *et al.*, 1989). In het aangrenzende Duitse gebied was het grafveld van Niedermerz (Dohrn-Ihmig, 1983) tot voor kort het enige bekende voorbeeld. Recent zijn daar de grafvelden van Inden - *Altdorf* (Graiewski & Rupprecht, 2000) en Bergheim (Rhein-Erft-Kreis) bijgekomen (Heinen & Nehren, 2004).

In Elsloo werden de inhumatiegraven samen met crematiegraven aangetroffen. Er zijn aanwijzingen dat ook op het *Lanakerveld* dit soort begravingen gevonden kunnen worden. Ten eerste werden in twee van de elf grafkuilen minuscule fragmenten verbrand bot waargenomen. Daarnaast werd bij de aanleg van het vlak een verbrande vuurstenen kern verzameld uit de bouwvoor. De vorm van de kern is typerend voor de jonge bandkeramiek. Mogelijk betreft het hier een verbrande grafgift uit een verploegd crematiegraf.

Een eerste vergelijking met het grafveld van Elsloo en Geleen laat zien dat de afmetingen van de grafkuilen binnen de variatiebreedte vallen (tab. 1). Een andere overeenkomst met Elsloo is de gepaardheid van de graven. Duidelijk is te zien dat telkens twee graven met eenzelfde oriëntatie naast elkaar liggen.

De grenzen van vindplaats 123 zijn niet precies vastgesteld. Gezien het ontbreken van grafkuilen in de omliggende putten en op vindplaats 84, kan met enige voorzichtigheid gesteld worden dat de vindplaats zich tot het gebied binnen deze putten beperkt. Het vermoeden bestaat wel dat slechts een klein gedeelte van het grafveld is aangesneden. Een indicatie dat het grafveld in noordwestelijke richting doorloopt is een fragment van een hoge dissel van amfiboliet (type III) welke op de akker tussen het grafveld en vindplaats 84 gevonden is. Mogelijk betreft het hier eveneens een verploegde grafgift.

5. Tussen Graetheide en Heeswater?

Hoewel reeds een aantal bandkeramische nederzettingen in Nederland en België (deels) zijn opgegraven en onderzocht, bieden de vindplaatsen op de *Caberg* een grote meerwaarde. Een eerste reden daarvoor vormt de aanwezigheid van het bandkeramische grafveld. Dit is een nationaal en zelfs internationaal unieke vondst. De informatiewaarde *an sich* is bijzonder hoog en dat is met name te danken aan de context waarin de nederzettingen en het grafveld zich bevinden. De mogelijkheid doet zich hier voor een compleet

<i>Spoor</i>	<i>Lengte in cm</i>	<i>Breedte in cm</i>	<i>Diepte in cm vanaf sporenvlak</i>	<i>Vondsten</i>	<i>Oriëntatie</i>
1	> 190	> 90	40-50	Crematieresten	NO-ZW
3	> 171	> 78	40	Onversierde aardewerkfragmenten	NO-ZW
5	165	79	-	Rode oker, onversierde aardewerkfragmenten	NWW-ZOO
6	154	83	15-20	Crematieresten	O-W
7	> 127	64	-	-	O-W
8	169	68	15-20	-	O-W
9	> 154	85	-	-	NWW-ZOO
10	> 54	72	20-30	-	NW-ZO
11	156	80	50-60	-	N-Z
12	95	57	15	Rode oker, slijpsteen, versierd aardewerk, dissel, vuurslag, vuurstenen afslag	N-Z
13	> 187	100	-	-	NWW-ZOO
Geleen	70-166	60-80	10-22	Limburger aardewerk	Variabel
Elsloo	60-200	40-110	50-150	-	NW-ZO

Tab. 1 — Afmetingen en oriëntaties van de graven en bijbehorend vondstmateriaal. De diepte van de graven van Elsloo is gemeten vanaf het maaiveld.

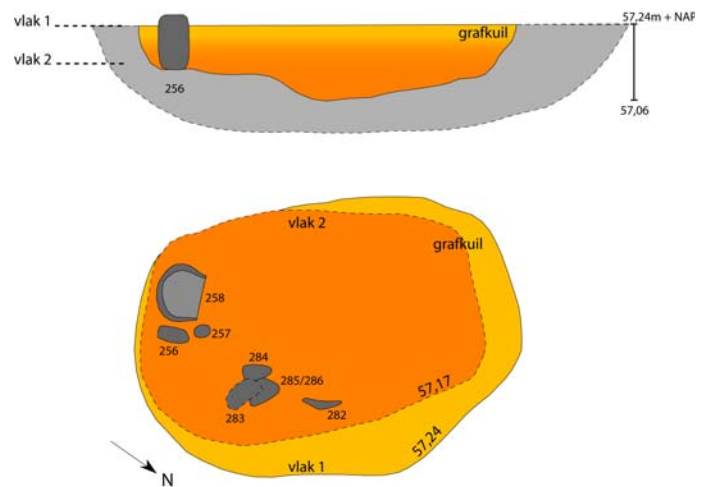

Fig. 8 — Spoor 68.12 in het vlak (onder) en profiel (boven) met positie bijgiften.

bandkeramisch cultuurlandschap te onderzoeken, waar een plaats was gereserveerd voor de levenden en voor de doden. Een tweede reden voor de meerwaarde van de vindplaatsen op de *Caberg* betreft het feit dat deze meer informatie kunnen verschaffen over de bandkeramische bewoningsgeschiedenis in het gebied ten westen van de Maas en van het Heeswatercluster.

Het is echter de vraag in hoeverre de vindplaatsen op de *Caberg* gerekend mogen worden tot het Heeswatercluster. Er zijn slechts een paar nederzettingsterreinen van dit cluster deels opgegraven en de informatie die daaruit is voortgekomen biedt vooralsnog niet voldoende basis om de materiële en sociale cultuur van het Heeswatercluster eenduidig te definiëren, afgezien van haar geografische ligging. In vergelijking met het Graetheidecluster zijn bij de *Caberg*- en Heeswaterclusternederzettingen al wel verschillen te benoemen. Het meest in het oog springende verschil betreft de bewoningsdichtheid. De bekendste bandkeramische nederzettingsterreinen van het Graetheidecluster (Elsloo, Sittard, Stein en Geleen) kenmerken zich vooral door een hoge sporendichtheid waarbij binnen een bepaald areaal bijna continue is gebouwd. Oversnijdingen van sporen komen nauwelijks of niet voor waardoor de sporen van de verschillende fasen van bewoning letterlijk naast elkaar liggen. Dit in tegenstelling tot de vindplaatsen van het Heeswatercluster die juist gekenmerkt worden door een losse spreiding van de erven. Het beeld dat hier ontstaat, is dat van een bewoning gedurende een aantal opeenvolgende fasen waarbij de nederzetting zich langzaam uitbreidde of opschoof en erfgrenzen respecteerde.

Een ander verschil betreft de datering van de verschillende clusters. De vindplaatsen van het Heeswatercluster dateren bijna allemaal in de jonge bandkeramiek in tegenstelling tot het Graetheidecluster waar alleen de oudste fase niet is vertegenwoordigd. En dat is juist waarom de vindplaatsen op het *Lanakerveld* en *Oud-Caberg* opvallen. Deze worden namelijk ook

gedateerd in de oude bandkeramiek, om precies te zijn fase 1B-2C met een accent op fase 1C/D. Vooral de nederzettingsterreinen op het *Lanakerveld* kenmerken zich door een korte tijdspanne waarbinnen op verschillende locaties (op beide plateaus) bewoning heeft plaatsgevonden. Voor zover bekend zijn deze dus ouder dan de andere vindplaatsen van het Heeswatercluster.

In tegenstelling tot de nederzettingsstructuur en de datering, verschilt de materiële cultuur van beide clusters niet eenduidig. De aardewerkassemblages lijken op het eerste gezicht weinig van elkaar te verschillen. Desondanks laten de vindplaatsen van de *Caberg* enkele opmerkelijke varianten zien zoals de flesvormige pot met enkele of dubbele flessenhals en barbotinewaar, alsmede meerdere potten versierd met vele zonnemotiefjes (Theunissen, 1990).

De vuursteenvoorziening van het Heeswatercluster lijkt wel redelijk aan te sluiten op die van het Graetheidecluster: een sterke dominantie van Lanayevuursteen, met name van de Banholt-variant uit eluviale context (Van Hoof, 2008). In hoeverre deze echt in de regio Banholt gewonnen werd, waar bandkeramische winning zeker is (Brounen & Peeters, 2000-2001), of in de plateauranden langs het Jekerdal, is onduidelijk. Dit materiaal kon ook uit de Maasterrassen worden verzameld. Naast het Lanayevuursteen komt regelmatig Rullen-, Haspengouws- en Valkenburgvuursteen voor, maar meestal in kleine aantallen. Het Valkenburgvuursteen wordt alleen voor de Nederlandse sites eenduidig vermeld. Volgens de analyse van Maastricht-*Klinkers* zouden enkele nederzettingen ten westen van de Maas het beeld van het Graetheidecluster kunnen volgen. Daar neemt het belang van Valkenburgvuursteen met name toe in de jonge bandkeramiek. Ten slotte komen incidenteel artefacten van andere vuursteensoorten als Simpelveld- en Zevenwegen-Obourgvuursteen voor.

Het bandkeramische steenmateriaal van het *Lanakerveld* bezit de typische karakteristieken die we kennen van andere bandkeramische vindplaatsen van het Graetheidecluster (Knippenberg, 2008). Dit zijn niet alleen de te *Lanakerveld* gevonden dissels gemaakt van amfiboliet en basalt, maar ook de vele maalstenen van zandsteen. De rode oker en een enkel slijpsteen fragment met een V-vormige groef complementeren het geheel. De duidelijke keuze voor bepaalde steensoorten en zandsteenvariëteiten is een kenmerkend aspect van het natuursteengebruik gedurende de LBK (Bakels, 1978, 1987). Het Heeswatercluster lijkt, in eerste instantie, in grondstofgebruik van vuur- en natuursteen beter aan te sluiten bij het Graetheidecluster dan bij de centrale en westelijke Haspengouw-groepen¹¹.

¹¹ Problematisch is echter dat in de beschrijving van het vuursteen van de Belgische vindplaatsen zelden toewijzingen van vuursteensoorten plaatsvinden. Voorlopig lijkt met name in de rol van de kleine vuursteenfracties een mogelijke ingang naar regionale verschillen te liggen: voor de *Caberg*-vindplaatsen met name de rol van het Haspengouw-vuursteen naast Valkenburg-, Rullen- en Simpelveld-vuursteen. Aangezien de aandelen van deze soorten zowel in het Graetheide cluster als in Maastricht-*Klinkers* duidelijk toenemen in laat-bandkeramische contexten, zou de analyse van late complexen hiervoor interessante aanknopingspunten kunnen opleveren (Van Hoof, 2008).

6. Conclusie

Het nederzettingscomplex op de *Caberg* vormt een interessante casus met betrekking tot de toewijzing van nederzettingen aan een cluster en kan zelfs de discussie opnieuw in gang brengen welke bandkeramische groep ongeveer 7000 jaar geleden de Maas overstak bij Maastricht. Gebruikten deze mensen de *Caberg* als vooruitgeschoven nederzetting om op een later tijdstip hun kolonisatie voort te zetten of was op de *Caberg* een geïsoleerd nederzettingscomplex ontstaan dat van beide walletjes wist te eten en overleven! Duidelijk is in ieder geval dat deze nieuwe onderzochte nederzettingen veel meer zijn dan een bevestiging van reeds vergaarde kennis. Zij kunnen een nuance en differentiatie vormen met betrekking tot de bandkeramische bewoning in onze streken.

Het vervolgonderzoek van de bandkeramische terreinen op het *Lanakerveld* staat voor de komende jaren gepland. Daarbij hopen we op deze en meer vragen een antwoord te geven.

Dankwoord

Met dank aan Luc Amkreutz, Piet van de Velde, Corrie Bakels en Fred Brounen voor hun opmerkingen en immer boeiende discussies.

Literatuur

- ARORA S. K. & FRANZEN J. H. G., 1987. Simpelveld vuursteen: een nieuw type vuursteen. *Archeologie in Limburg*, 32: 23-27.
- BAKELS C. C., 1978. *Four Linearbandkeramik settlements and their environment: A paleoecological study of Sittard, Stein, Elsloo and Hienheim*. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 11 (proefschrift).
- BAKELS C. C., 1982. The Settlement System of the Dutch Linearbandkeramik. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 15: 31-43.
- BAKELS C. C., 1987. On the adzes of the northwestern Linearbandkeramik. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 20: 53-87.
- BROUNEN F. T. S. & PEETERS H., 2000-2001. Vroeg-neolithische vuursteenwinning en -bewerking in de Banholtergrubbe (Banholt, gem. Margraten). *Archeologie*, 10: 133-149.
- CLOSE F., GUSTIN P. & MARCHAL J.-P., 1997. Bassenge, Eben-Emael. Un sauvetage archéologique et la découverte d'occupations anciennes à « Int' les Deux Voyes », dans la carrière CBR du Romont. In: M.-H. CORBIAU (red.), *Le Patrimoine Archéologique de Wallonie*, Namen: 345-347.
- DE WARRIMONT J.-P., 2003. De rituele inhoud van een bandkeramische kuil op de Caberg te Maastricht - *Klinkers*. *Archeologie in Limburg*, 94: 3-11.
- DIJKMAN W., 2000. Weer Bandkeramiek op de Caberg! *Archeologie in Limburg*, 84, 31-33.
- DISCH A., 1969. A. C. Kengen over opgravingen te Caberg-Maastricht 1927-1933. *Jaaroverzicht van de Archeologische Werkgemeenschap Limburg 1969*: 31-38.
- DISCH A., 1972. Pre- en protohistorische vondsten op de Caberg te Maastricht. *Jaaroverzicht van de Archeologische Werkgemeenschap Limburg 1971/1972*: 33-47.
- DOHRN-IHMIG M., 1983. Das bandkeramische Gräberfeld von Aldenhoven-Niedermerz, Kreis Düren. In: G. BAUCHHENB (red.), *Archäologie in den rheinischen Lössbörden. Beiträge zur Siedlungsgeschichte im Rheinland (Rheinische Ausgrabungen 24)*, Keulen: 47-190.
- GOOSSENS J. W. H., 1925. Berichten [s.v. Maastricht]. *De Maasgouw*, 45: 70.
- GRAIEWSKI N. & RUPPRECHT D., 2000. Das zweite linearbandkeramische Gräberfeld im Rheinland. *Archäologie im Rheinland*, 2000: 32-34.
- HEINEN M. & NEHREN R., 2004. Erstmals im Rheinland: bandkeramische Siedlungsreste und Gräber in direkter Nachbarschaft. *Archäologie im Rheinland*, 2004: 40-42.
- JADIN I., HAUZEUR A. & DERAMAIX I., 2003. L'habitat danubien en Belgique. État des lieux. In: I. JADIN (ed.), *Trois petits tours et puis s'en vont... La fin de la présence danubienne en Moyenne Belgique*, Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège, 109, Luik.
- KNIPPENBERG S., 2008. Natuursteen. In: L. MEURKENS & I. M. VAN WIJK (eds), *Wonen en begraven op de Caberg van vroeg neolithicum tot vroege middeleeuwen. Inventariserend Veld Onderzoek van een cultuurlandschap te Maastricht-Lanakerveld*, Archo-rapport, 100.
- LAUWERS R., 1984. Bandkeramische nederzetting te Lanaken (Limb.). *Archeologie*, 2: 101.
- LODEWIJCKX M., WAEGEMAN T. & BARTEN M., 1989. Cimetière rubané à Millen (Belgique, prov. du Limbourg). *Notae Praehistoricae*, 9: 37-40.
- MARICHAL H., VERMEERSCH P. M., VANDERHOEVEN M., 1987. *Bandkeramiek te Vlijtingen, Kayberg*. Tongeren.
- MEURKENS L. & VAN WIJK I. M. (eds), 2008. *Wonen en begraven op de Caberg van vroeg neolithicum tot vroege middeleeuwen. Inventariserend Veld Onderzoek van een cultuurlandschap te Maastricht-Lanakerveld*. Archo-rapport, 100.
- MODDERMAN P. J. R., 1970. *Linearbandkeramik aus Elsloo und Stein*. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 3.
- MODDERMAN P. J. R., 1987. Limburger aardewerk uit Sweikhuizen, gem. Schinnen, prov. Limburg. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 20: 87-94.
- ROEBROEKS W., 1985. The Maastricht-Belvédère research: introduction. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 18: 4-6.
- ROOSENS H., 1962. Gebouwen van een bandkeramische nederzetting op de Staberg te Rosmeer. *Archaeologia Belgica*, 61: 121-144.
- ROYMANS J. A. M. & VAN WAVEREN A. M. I., 2002. *Plangebied Maastricht-Lanakerveld, gemeente Maastricht: een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*. MIKO rapport nr. 03/020425/1-4, Maastricht.
- SPRENGER J., 1948. Beknopt overzicht der voor- en vroeghistorische oudheden en hun vindplaatsen in de gemeente Maastricht. In: *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*: 15-42.
- THANOS C., 1994. *Caberg-Maastricht. Opgravingen door het Rijksmuseum van Oudheden 1925-1934*. Doctoraal scriptie, Universiteit van Leiden.
- THEUNISSEN L., 1990. *Maastricht - Klinkers. Een opgraving op de Caberg*. Doctoraal scriptie, Universiteit van Leiden.
- THISSE-DEROUETTE R., THISSE-DEROUETTE J. & THISSE J., 1952. Découverte d'un cimetière omalien à rite funéraire en

deux temps (crémation et enfouissement des cendres) en Hesbaye liégeoise à Hollogne-aux-Pierres. *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 49 (3-4): 175-190.

VANDERBEKEN T. & VAN DEN HOVE P., 2008. *Europark Lanaken: een verhaal van opslag en overslag, winning en verlies* (www.archeonet.be).

VAN DE VELDE P. & BAKELS C. C., 2002. *Beek-Geverikerveld 2000. Een noodopgraving in een Prehistorisch Boerendorp*. Leiden, Faculteit der Aarcheologie.

VAN DE VELDE P., 2007. Excavations at Geleen-Janskamperveld 1990/1991. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 39.

VAN HOOFF L. G. L., 2007. The Iron Age habitation. In: P. VAN DE VELDE & C. C. BAKELS (eds), Geleen-Janskamperveld. *Analecta Praehistorica Leidensia*, 39: 245-278.

VAN HOOFF L. G. L., 2008. Vuursteen. In: L. MEURKENS & I. M. VAN WIJK (eds), *Wonen en begraven op de Caberg van vroeg neolithicum tot vroege middeleeuwen. Inventariserend Veld Onderzoek van een cultuurlandschap te Maastricht-Lanakerveld*, Archol-rapport, 100.

VAN WIJK I. M. 2001. *Sittard revisited, twee opgravingen in de bandkeramische nederzetting van Sittard*. Doctoraal scriptie, Universiteit van Leiden.

VAN WIJK I. M. & VAN DE VELDE P., 2007. Terug naar de Bandkeramiek. In: R. JANSEN & L. P. LOUWE KOOIJMANS (eds), *10 jaar Archol: van contract tot wetenschap*, Leiden: 131-150.

VROMEN H., 1982. Lineairbandkeramische graven in Haesselderveld-West te Geleen. *Archeologie in Limburg*, 14: 10-14.

Ivo van Wijk
Lucas Meurkens
Archol BV
Postbus 9515
NL - 2300 RA Leiden
I.vanWijk@archol.nl
L.Meurkens@archol.nl